

Apokalipsa u romanima

»Roman avantura« Roberta H. Bensona i »roman ideja« Michaela O'Briena kao poetički ključevi Ivanova Otkrivenja

Vladimir LONČAREVIĆ*

Sažetak

Umjetnička literatura o kraju Povijesti može se razvrstati na sekularističko–utopijsku i kršćansko–eshatologijsku. Autor ovdje obrađuje dva istaknuta primjera kršćansko–eshatologijske umjetničke literature: romane »Gospodar svijeta« Roberta H. Bensona i »Posljednja vremena« Michaela O'Briena. U članku se pokazuje da se oba romana, tematsko–motivski i fabularno, slovom i duhom oslanjaju na novozavjetnu eshatološku besjedu, osobito na Ivanovu »Knjigu Otkrivenja«, pa time tematski–sadržajno i tendencijski korespondiraju. Slijedeći duh i slovo novozavjetne eshatologije, ti se romani mogu čitati kao njezini poetički ključevi, osobito Knjige Otkrivenja, ali se pri tome ne umanjuje njihova umjetnička rafiniranost i privlačnost. Pri tome autor zaključuje da je središnji lik obaju romana nevidljiv, ali pouzdan pripovjedač same Povijesti — Krist. U tome smislu autor smatra da su spomenuti romani izvrsna poetska sredstva da se i ovaj naraštaj kršćana senzibilizira za posljednje kršćanske istine.

Svijest o kraju povijesti jedinstvena je svemu ljudskom porodu u svim razdobljima njegova povijesnog razvoja. Bilo da je riječ o cikličkim, linearnim ili spiralnim teorijama povijesti, sve predviđaju njezin svršetak, budući da je to uvjet njezine svrhe i smisla.

U zapadnjačkoj umjetničkoj literaturi susrećemo dva osnovna tematska korpusa prognostičke literature o kraju povijesti, dakako ekstenzivno određena. Prvi je sekularističko–utopijski, a drugi kršćansko–eshatološki. Njihova razdjelnica je sam Krist, prema kojemu se ta dva korpusa implicitno ili eksplicitno oblikuju i definiraju.

Prvi korpus možemo svesti na dva tipa literature: utopijsko–optimistički — kraj Povijesti kao dosezanje idealnog poretka, odnosno reanimacija »zemaljskog raja« povratkom »Adamovih povlastica«, kako je rekao okultist Martinez de Pascually — i na utopijsko–pesimistički — koji ljudsku povijest vidi kao beznadno putovanje u totalitarno poništenje ljudske slobode, pa i fizički nestanak čovjekov

* Mr. sc. Vladimir Lončarević, predavač na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove, Zagreb.

sa Zemlje. (Suvremena političko–filozofijska podjela na globaliste i antiglobaliste u izvjesnoj mjeri odražava spomenute utopističke varijante.) Pritom prvi tip književna kritika i povijest najčešće klasificiraju kao futurističku literaturu, dok drugu kvalificiraju katastrofičnom. Oba tipa međutim uključuju apokaliptičke sadržaje i odražavaju apokaliptički mentalitet, odnosno predmnijevaju neku vrstu pročišćenja Povijesti od zla. Jednako tako, taj korpus umjetničke literature jedinstveno nastaje iz vjere u neograničen civilizacijski napredak, odnosno u njegovu neizbježnost, neovisno o raspoloženju iz kojega proizlazi. Napokon, taj korpus umjetničke literature prožima se odgovarajućim filozofijsko–povijesnim idejama (od Platona, F. Bacona, Campanelle, Petrića, Morea do Spenglera, Toynbee, Kahna i Fukuyame), programsko–političkom (revolucionarnom) misli (socijalisti utopisti, Voltaire, Feuerbach, Marx, Nietzsche, Bakunjin, Rimski klub...), kao i tekstovima gnosticističko–ezoterijske (akvarijanske) inspiracije (Joachim de Fiore, Boehme, Swedenborg, Blavatska, Steiner, Gurdijjev, Mitrinović, Crowley, Guenon, Hubbard, Pauwels, Capra...). Među književnoumjetničkim imenima zastupljenim u tom korpusu Rousseau, Goethe, Rilke, Nietzsche, Yeats, Orwell, Huxley, Wells, Halévy, Jünger, Coelho, sada moderni Huoellebcq, a naši Mato Hanžeković¹ i Šufflay² samo su neki koji se na brzu ruku mogu nabrojiti.

Drugi korpus literature je kršćansko–eshatološki, oslonjen na teološko–povijesnu mislenu baštinu, uz temeljno i ključno nadahnuće Sv. Pisma — osobito novozavjetnih eshatoloških tekstova (sinoptici /Mt 24; Mk 13; Lk 21/, poslanice /Ef 6; Fil 3; Kol 2; 2 Sol 2; 1 Tim 4; 2 Tim 3; 2 Pt 2— 3; 1 Iv 2/ te *Otkrivenje* Sv. Ivana, osobito glave 13, 19 i 20). Glavna je dakle značajka tih djela biblijska, odnosno, uže, novozavjetna utemeljenost i inspiriranost, a poruka im se iscrpljuje u nakani da se vjernik uživi u apokaliptičke simptome povijesti i podsjeti na to da svaka mimo Krista ostvarivana utopija »sreće« i »sretnog društva« jest babilonski sindrom povijesti grijeha. Kršćanstvo nije prihvatilo ideju svršnosti i svršivosti povijesti u smislu kretanja čovječanstva k »točki omega«, kada silom historijskoga razvoja čovjekova nastaje kraj staroga i započinje *otkrivenje* novoga svijeta, zvao se on era Duha, Novo doba, Treće otkrivenje, Zlatni vijek ili kako mu drago. Riječ je uvijek o nekoj vrsti milenarističkih projekcija koje je kršćanstvo odbacilo (o čemu je zagrebački nadbiskup Bozanić znakovito govorio na misi za Domovinu 25. lipnja 2002.) već i stoga što je u njima kršćanstvo shvaćeno samo kao jedan stupanj

1 Riječ je o romanu *Gospodin Čovjek*, tiskanom 1932. Književni povjesničar Krešimir Nemeč karakterizira ga kao »utopistički roman katastrofe«, koji ipak ima prevladavajući ton utopijske robinzonske pripovijesti. Usp. K. Nemeč, *Povijest hrvatskog romana II*, Znanje, Zagreb, 1998, str. 121–123.

2 Šufflay je pod pseudonimom Eamon O'Leigh objavljivao u *Obzoru* 1924. roman u nastavcima *Na Pacifiku 2255*. Riječ je o zanimljivom futurističkom romanu koji Nemeč kvalificira kao »prvi hrvatski science–fiction, prodorna futuristička proza«. U romanu Šufflay predviđa drugi svjetski rat, poraz Japana, porast temperature na Zemlji, uspon feminizma i propast patrijarhata, porast uporabe droge i stimulansa kao sredstva socijalizacije, masovnost vegetarijanstva, slobodnu ljubav, bioinženjstvo, uvođenje eutanazije te, uz ostalo, uspostavu megadržave s totalitarnom vlašću i vladavinu kolektivne narkoze i ezoterijskih načela. Usp. K. Nemeč, *nav. dj.*, str. 282–284.

duhovne evolucije čovječanstva, a Krist kao stupanj evolucije božanstva. Kraj povijesti za kršćane, ukoliko to jesu, nije ispunjenje želje o obnovljenom zemaljskom raju, pa bilo to i uz Božju pomoć, već ono znači ostvarenje potpuno novoga svijeta i preobraženoga čovjeka — »'Evo', sve 'činim novo'« (Otk 21, 5) — koji već jest u nastajanju po preobraženom i uskrsnom Kristu i s Kristom, ali koji će konačno i potpuno nastati u času drugoga Kristova dolaska u slavi, kada će nestati stari čovjek i stari svijet sa svojom slavom. Novozavjetna je poruka u opisu stanja koje tom dolasku prethodi sasvim jasna: Evanđelje će se naviještati po svemu svijetu; tom dolasku prethodit će čudesni svjetski događaji i znaci s kulminacijom u troipolgodišnjoj vladavini Antikrista, koja će biti obilježena velikim otpadom od Crkve, nametnutim svjetskim duhovnim jedinstvom i posljednjim i najvećim progonom kršćana. Te apokaliptičke točke Crkva među ostalim tekstovima sažima katekizamski jasno: *»Prije dolaska Kristova Crkva mora proći kroz posljednju kušnju koja će uzdrmati vjeru mnogih vjernika. Progonstvo što prati njezino putovanje na zemlji otkrit će 'otajstvo bezakonja' pod oblikom religijske obmane koja će ljudima ponuditi prividno rješenje njihovih problema po cijenu otpada od istine. Vrhovna religijska obmana jest obmana Antikristova, to jest obmana jednoga pseudo-mesijanizma u kojemu čovjek slavi sam sebe umjesto Boga i njegova Mesije koji je došao u tijelu. Ta Antikristova obmana već se očitava u svijetu svaki put kad se hoće u povijesti ispuniti mesijansku nadu koja se može dovršiti samo onkraj povijesti kroz eshatonski sud: Crkva je, i pod njegovim ublaženim oblikom, odbacila krivotvorenje budućeg Kraljevstva Božjega pod imenom milenarizma, osobito pod političkim oblikom jednoga sekulariziranog mesijanizma, 'u svojoj biti izopačenoga'. Crkva će ući u slavu Kraljevstva samo kroz taj posljednji Vazam, u kojemu će ona svoga Gospodina slijediti u njegovoj smrti i njegovu Uskrsnuću. Kraljevstvo Božje neće se dakle ostvariti nekim povijesnim trijumfom Crkve, po nekom uzlaznom napretku, nego pobjedom Božjom nad posljednjom navalom zla, pobjedom koja će učiniti da Zaručnica Kristova side s neba. Trijumf Božji nad pobunom zla poprimit će oblik Posljednjeg Suda nakon posljednjeg kozmičkog potresa ovoga svijeta koji prolazi.«³*

Tim razvojem prilika u njihovoj apokaliptičkoj viziji mnogi su se umjetnici nadahnuli stvarajući umjetnička djela iznimne estetičke sugestije. Među njima su djela literarne imaginacije mnogih pisaca, među kojima su Dante, Milton, Dostojevski, Bernanos, Solovjov, Bloy, Lagerlöfova među najpoznatijima. Osobito važan i tematski jasnoznačan prinos dao je u tom smislu engleski pisac Robert Hugh Benson, čiji se roman *Gospodar svijeta* iz godine 1908. još drži vrhuncem te literature, a čiji je uknjiženi cjelovit hrvatski prijevod (preveo M. A. Hiholjević) objavljen još 1915. godine u Rijeci. U ovome prikazu romanesknih obrada ključnih apokaliptičkih teza valja stoga tome romanu prvomu obratiti potrebnu pozornost, ne samo zbog po sebi zanimljive teme i snažne estetičke sugestije nego i zbog uvjerljive aktualnosti njegovih vizija. To više što nakon objave prijevoda njegova romana usred prvoga svjetskog rata na hrvatskome jezičnom području i nije bilo znat-

3 *Katekizam katoličke crkve*, 675–677.

njih kršćanskih umjetničkih prinosa toj temi. U novije vrijeme s Bensonovim romanom čvrsto korespondiraju neka prozna ostvarenja koja imamo na hrvatskom jeziku, među kojima je zanimljiv prinos dao Bogdan Malešević prijevodnim izborom apokaliptičnog trilera *Dan opačine*⁴ Williama Stanmeyera, što je u nekoliko brojeva izlazio u reviji Zlatno pero i čijemu se uknjiženom izdanju valja nadati. Drugi osobit prinos koji ovdje želimo u osnovnim tematsko–motivskim linijama sravniti s Bensonovim *Gospodarem svijeta* jest suvremeni apokaliptički roman *Posljednja vremena* Michaela O'Briena, u izdanju kuće »Verbum« (Split, 2002). To više što O'Brien, suvremeni kanadski slikar, novelist i esejist, ističe da se ozbiljnim promišljanjem suvremenosti u svjetlu kršćanske apokalipse počeo baviti potaknut čitanjem Bensonova romana, navezavši na nj iskustvo čitanja Solovjova, Bernanosa i Dostojevskog.⁵

Kušnja »kraja povijesti i posljednjeg čovjeka«

Dvije apokaliptičke priče koje razmatramo smještene su u različita povijesna razdoblja. Benson je svoju priču stavio u vrijeme oko godine 2052. dok se O'Brienov roman, izvorno naslovljen *Otac Ilija*, razvija u naše doba, od godine 1996. Duhovno je polazište međutim isto — novozavjetna eshatološka besjeda, s glavnim nadahnućem Ivanovim *Otkrivenjem* — kao što je ista i narativna osnova: Crkva prepoznaje dolazak posljednjih vremena, pozivajući u posebnu misiju dva svećenika: Percya Franklina i Iliju Schäfera — protagoniste koji dolaze iz pozadine, dotad neuočljive, suživljene sa svojim svakodnevnim svećeničkim zadaćama.

Bensonov junak Percy Franklin briljantan je mladi svećenik intelektualac, kojemu pozadinski položaj omogućuje neometano i potanko raščlanjivati povijesno stanje i kretanja. Za razliku od O'Briena, koji postupno razvija radnju gotovo klasičnom gradacijom dramske napetosti do kulminacije i raspleta, Benson preko o. Franklina diskurzivno uvodi čitatelja u središte teme sažimajući na prvim stranicama povijesni put duhovnoga kretanja čovječanstva. On uočava egzistiranje triju velikih duhovnih sustava: katolicizma, humanitarizma i religija Istoka. Nakon što humanitarizam apsorbira religije Istoka, koje će prigrliti čovjekoboštvo našavši u »novome čovjeku inkarnaciju svojih ideala«⁶, ostaje još samo konfrontacija s katolicizmom kao posljednjom smetnjom uspostavi novoga svjetskog duhovnog poretka s novim soteriološkim dogmama i strukturama. Budući da niječe Transcendenciju, humanitarizam se, oslonjen na panteizam, oblikuje kao prirodna religija — svojevrsna religija progresa sa svojim »credom« »obogotvorenja nastupajućih narastaja sretnih ljudi«, koja »u sebi spaja neograničeni optimizam u odnosu na budućnost s neograničenim pesimizmom prema prošlosti«, kako je uočio Berdjajev⁷.

4 Usp. *Zlatno pero*, od br. 8(2000) do br. 14(2001).

5 Usp. www.google.com/search?q=Michael+O'Brien i intervju u MI — list mladih, 26/2002, 7/8.

6 *Nav. dj.*, str. 180.

7 »Mesijanska svest i istorija«. Esej u kompendiju *Iščekivanje mesije*, Beograd, 1988. Tekst je ovdje kroatiziran. Berdjajev u tom eseju poduzima metafizičku kritiku utopijske religije progresa (na-

Pred naletom nove vjere katolicizam i kršćanstvo uopće, nakon što su reformirane crkve već bile utkane u tkivo nove vjere, uzmiče — što je Franklinu, odnosno Bensonu jasan znak da svijet ide u planetarnu katastrofu, a Crkva u velike kušnje. Benson jasno vidi posljedice čovjekova otuđenja i otrgnuća od Boga, osobito čovjeka kršćanske civilizacije od Krista. Humanitarizam se odriče pomirenja čovjekova s Bogom po Kristu i u Kristu, smatrajući Kristovu žrtvu, rekao bi Krleža, simpatičnom, ali nepotrebnom i nekorisnom. Podlegnuće znatnog dijela čovječanstva tom odreknuću u svetopisamskom je svjetlu očekivano jer nijedan čovjek nije lišen kušnji kojima je bio izvrgnut i sam Krist od Sotone nakon posta u pustinji i kojoj je uostalom čovjek podlegao u početku povijesti kao projekciji samodeiziranog bića, kako izvješćuje Knjiga postanka (usp. Post 3, 5). Benson dakle jasno nazrijeva konture opsežne mefistofelske akcije zavođenja čovjeka i uočava bezdan slobodne misli i slobodnog morala — pakao u kojemu će živjeti posljednji naraštaj oholih spiritualista. Samouvjeren i samodopadan čovjek posljednjih vremena neće imati potrebne snage poniznosti da se odupre demonski sofisticiranu zlu, zamaskiranu desecima izvrnutih kršćanskih vrlina. Politička demagogija na krilima filozofije pragmatizma, nazrijeva Benson, uništiti će posljednje ostatke kršćanskoga morala mlake kršćanske većine, neovisno o statističkoj pripadnosti kršćanskim crkvama.

Robert Hugh Benson pripada onim velikim engleskim konvertitima poput Newmana, Chestertona i Clivea Lewisa, a među koje možemo svrstati i Mertona, koji su izvanrednom pronicljivošću razumjeli značenje apostolskih riječi da je svijet u vlasti Zloga (usp. 1 Iv 5, 19), shvativši do srži ishodište i snagu kušnje kroz koje prolazi Crkva u svom povijesnom spasenjskom putovanju i vojevanju. Rodio se 18. studenoga 1870. u Canterburyju kao sin anglikanskoga nadbiskupa White Bersona, koji je od 1882. bio anglikanski primas, i majke Mary. Nakon svršetka Etonskog koledža i studija na Trinity Collegeu u Cambridgeu bio je vikar u Hackney Wicku u Kensingu. Ubrzo međutim osjeća nezadovoljstvo svojim pozivom. Otputuje 1896. u Egipat, Jeruzalem i Siriju. Anglikansku crkvu doživljava sestrinskom Katoličkoj, pa ga uznemiruju prijelazi s anglikanizma na katolicizam nekih njegovih prijatelja s kojima se sastajao u društvu »Kuća uskrsnuća«. U svojim sumnjama traži savjet od vodećih anglikanskih svećenika i teologa, ali ga odgovori ne zadovoljavaju. Godine 1903. 11. rujna, prihvaća katoličku vjeru u Rimu, a 12. lipnja 1904. u Rimu biva zaređen za svećenika. 1911. Pio X. imenuje ga monsinjorom. Umro je 19. listopada 1914. Svoje najpoznatije djelo *Lord of the World* napisao je godine 1908. Pisao je povijesne romane, mistične priče, teološka djela, knjige za djecu, poeme, eseje.

pretka) konfrontirajući je kršćanstvu, polazeći pritom od toga da je zabluda takve religije to što polazi od kritike teza da sreća posljednjeg naraštaja može iskupiti sve nesreće prethodnih, te da se apsolutno stanje ljudskog života može uspostaviti u relativnim odnosno nestabilnim životnim uvjetima. Usp. str. 89–103.

Kršćanstvo i(li) humanitarizam

Koje su temeljne značajke Bensonova opusa? Književni kritičar katoličkog sensusa dr. Ljubomir Maraković ocijenio je u svom članku o Bensonu (*Hrvatska prosvjeta*, 1920) da su sva njegova »djela tako živo spojena s najbitnijim i najdubljim pitanjima praktičnih životnih istina, sve se tako uporno kreću oko konkretnih ideja duhovnoga i socijalnog života, pa ipak nikome ne pada na um, da ih nazove tendencijskim i umjetnički zaostalim. Benson se je u svojim romanima pokazao takvim poznavaoцем detalja, takvim majstorom historijske psihologije i objektivnim prikazivačem istine, te ga i sami najugledniji protestanti smatraju velikim čovjekom i velikim piscem, stavljajuć ga između velikog konvertita Newmana i slavnog romancijera Waltera Scotta.«⁸

Nema sumnje, *Gospodar svijeta* literarno je doručeno djelo. Ono se čita kao ponajbolji krimić ili triler, to više što je sraz Dobra i Zla tako jasan i neizbježan, uvjerljiv i slikovit, ali ni izdaleka slatkasto bajkovit ili didaktički sladunjav. Tu je sve tvrda duhovna realnost. Posljednji čovjek bit će zaveden oholim umišljajem da je dovršio povijest. Svršetak Povijesti, kakvog ga je američki liberalni filozof povijesti Francis Fukuyama političko–ideološki navijestio pod vidikom apsolutne pobjede liberalne demokracije, kršćanska misao, što se vidjelo iz katekizamskoga navoda, drži »političkim oblikom jednoga sekulariziranog mesijanizma, 'u svojoj biti izopačenoga'«, a tako ga vidi i Benson. U duhovnom će se smislu taj poredak očitovati kao antikristovsko poništenje čovjeka kao Božje slike. Zli — »ubojica čovjeka od početka« i »otac laži« (Iv 8, 44) — htjet će dovršiti povijest na svoj način: bez Krista i *eo ipso* protiv Krista. *Gospodar svijeta* u tom smislu poetski opisuje mogući proročki viđen i doživljen svršetak i sažetak tog otuđenja i otrgnuća čovjekova od Boga i kršćana od Krista, kako ga već donosi Objava, čuva Tradicija i tumači Učiteljstvo. Benson se u tome očituje kao sljedbenik tradicijske kršćanske misli, dok je u srazu sa suvremenicima on čovjek doslovce »ispred svoga vremena«, a zapravo iznad vremena i svojih suvremenika zaljubljenih u neograničen napredak. Poput Chestertona može reći da je zainteresiran za Bitku Sudnjega Dana, ali se ne brine mnogo zbog općih izbora premda, valja reći, nijedni izbori nisu bez određene veze s Armagedonom.

Cjelovito izdanje romana na hrvatskome jeziku iz 1915. pobudilo je svojedobno znatno zanimanje u našoj, osobito katoličkoj javnosti. Spomenuti ponajbolji hrvatski književni kritik i erudit dr. Ljubomir Maraković piše kako je pristupio tomu djelu »s dosta nepovjerenja«. Ponajprije uočava da je Benson ostao vjeran slovu Apokalipse, ali ga to nije spriječilo da dade literarno rafinirano djelo: Benson »je potpuno pogodio tehniku, adekvatnu ovakovu predmetu, da roman potresa dušom u dnu njezinu i da ovakove slike ostaju nezaboravne, neizbrisive«.⁹ Fabularni razvoj

8 »R. H. Benson«, *Hrvatska prosvjeta*, 7/1920, 67.

9 Usp. »'Gospodar svijeta'. Literarna studija«, *Hrvatska prosvjeta*, 2/1915, 145–149, 288–292. Navedeni citat na str. 292.

oslanja se na glavne protagoniste — premda tu u klasičnom smislu nema romanesknoga glavnoga junaka — Percya Franklina, svećenika koji će postati posljednji papa, i Juliana Felsenburgha, Čovjeka Grijeha — Antikrista. Vanjštinom i slične dobi — obojici su simbolične 33 godine — Percy ostavlja dojam pomalo zbunjenog crkvenog aparatčika koji ne postavlja previše pitanja, nego se birokratskom preciznošću brine da kao izvjestitelj kardinala protektora za Englesku svog šefa što bolje brifira o zbivanjima. Ipak, pritom ima oko za minucioznu raščlambu stvarnog dubinskog značenja događaja i osoba koje se pojavljuju na povijesnoj sceni. Izvješćujući Sv. Oca o stanju Crkve i svijeta, jasno uočava »da su se sve sile civiliziranog svijeta koncentrirale u dva tabora — tabor svijeta i tabor Božji. Do sada su te sile bile inkoherentne i spasmodičke, izbijajući na razne načine: u revolucijama, u ratovima, koji su se činili više kao pokreti rulje bez reda, smjera i discipline. Da odgovori na to, Crkva je svojim katoličanstvom djelovala također više raspršujući nego sabirujući i ona je protiv strijelaca postavljala strijelce. No u ovo se posljednjih sto godina (u Bensonovu romanesknom vremenu to je dakle vrijeme od godine 1950. — prim. V. L.) moglo jasno razabrati, da će se metode borbe izmijeniti. Evropa je svakako postala sita neprestanih borba; savez kapitala i rada ilustrirao je tu promjenu u gospodarstvu, mirovno ju je sudjelovanje raznih evropskih država u Africi ilustriralo na polju političkom, širenje humanitarizma na polju religije. Protiv toga centraliziranja sila svijeta mora se postaviti pojačana centralizacija Crkve. (...) Sve što se do sada dogodilo... išlo je za izmirenjem svijeta, što se doista dogodilo — ali ne na osnovi božanske istine. Intencija je Boga i njegovih vikara bila da izmire sve ljude u Isusu Hristu; no ugalni kamen bio je i opet zabačen i umjesto kaosa, što su ga proricali pobožni, došlo je jedinstvo, kakvoga još nije bilo u povijesti. A to je bilo najpogibelnije, što je sadržavalo bezbroj elemenata nesumnjiva dobra. Rat je na primjer, sudeći po svemu, imao prestati, a to nije bila zasluga kršćanstva. Ljudi su uvidjeli, da je sloga bolja od nesloge, a i to su naučili izvan Crkve i bez nje. Doista, prirodne su se kreposti naglo razvile, dok su natprirodne bile prezrene. Umjesto ljubavi došla je filantropija, umjesto nade zadovoljstvo, umjesto vjere znanost.«¹⁰ Taj duhovni prevrat, izvodi dalje dijagnozu, snažno će potresti i Crkvu. Mlaki vjernici će potpuno otpasti, jaki još jače prionuti vjeri. No dok su u prvo vrijeme kršćanstva Kristovi vjernici mučeni u tijelu, a šesnaesto je stoljeće donijelo intelektualni udar, u dvadesetom su napadnuta vrela morala i duhovnog života. Sada će pak »doći napadaj sa sve tri strane najednom. A pri tom se treba osobito bojati utjecaja humanitarizma. Ovaj je dolazio okružen moću; on je živo hvatao imaginaciju, utvrđujući svoju istinu umjesto da je dokazuje i prodirući time u duše dublje, nego s raspravama. On je sebi gotovo izravno i bez ikakva otpora otvorio put u najtajnije dubljine ljudskoga srca. (...) Čini se kao da će duša 'po prirodi kršćanska' postati 'po prirodi nevjerna'. (...) Napokon će se humanitarizam zaognuti liturgijom i svetom žrtvom, a kad se to dogodi, onda je — ako se Bog ne umiješa — Crkvi odzvonilo«, zaključuje Percy. Na to će Papa: »Pa što misliš, što bi se moralo učiniti?«. On će gotovo lakonski od-

10 *Nav. dj.*, str. 91–92.

govoriti: »Sveti Oče, ... misa, molitva, krunica — to je prvo i posljednje.« I još »novi red, Svetosti!... Bez habita, bez posebnoga znamenja... koji će zavisiti samo od Vaše Svetosti... Slobodniji od isusovaca, siromašniji od franjevaca, skromniji od kartužana... koji bi okupljao i žene i muževe... Tri zavjeta s intencijom mučeništva... (...) A Raspeti Hrist da im bude patron.«¹¹ I dok drugi dvoje o pravom karakteru i poslanju Felsenburghovu, on luči duhove i nema iluzija — iza maske hladnog mirotvorca uočava demoničnu dijalektiku. Nagla provala povijesnog optimizma, objava nove religije humaniteta i masovni otpad svećenika i laika od Crkve jasan su znak onoga što dolazi i čega je Felsenburghov dolazak samo vršak. Mirotvorca i humanista svijet aklamacijom izabire za predsjednika svjetske vlade i daje mu moć neograničenih ovlasti. On je tu da dovrši povijest, ne sluteći da je ipak samo izvršitelj Božje volje. Stvar se romaneskno razvija svetopisamskom dosljednošću: kršćanstvo biva proglašeno posljednjim neprijateljem jedinstvenog svijeta mira i jedinstvene religije humaniteta, a jedan atentat potiče lavinu događaja, sve do nastupa parazije u krešendu antikristovskog mahnitanga.

Bogočovjek i (li) čovjek–bog

To je temeljni duhovni sloj koji obilježavaju podslojevi sudbina drugih protagonista posljednjih vremena, među kojima uz brojne otpadnike i konvertite, mučenike i kriptokršćane nalazimo figuru ministra Olivera Branda, pantesita, kojemu je katolicizam »najsmješniji i najnedostojniji« oblik religije i koji će postati Felsenburghov pobočnik; njegove majke, odgojene u vjeri, a poslije otpale od nje, da bi joj se u starosti vratila; njegove žene Mabel koja će se razočarati u nasilju humanitarizma prema kršćanima i na kraju pobjeći u eutanazijsko razočaranje; o. Francisa koji će apostazirati i postati ceremonijar humanitarističke religije; Philipsa, Oliverova tajnika, koji se polako primiće vjeri; Ivana XXIV. blagog, ali odlučnog pape...

Predsjednik (I)

Dobri primjeri privlače, zli fasciniraju. Utoliko je, iako najmanje rječit i aktivan, Bensonov antijunak Felsenburgh možda ponajbolje romaneskno »pogođen« svojom diskretnom ali ključnom usađenošću u fabularni tijek i usklađenošću s duhom koji emanira. Njega u romanu vidimo »samo u momentima«, kako primjećuje Maraković. To nije bučni apostol hedonizma i permisivnosti — on ima »čiste ruke i neporočnu prošlost« (str. 37); nije slavohlepan, već je, dok nije došao njegov čas, »živio u potpunoj tami« (str. 13); nije slatkorječiv, ali ima »magnetičan karakter« (str. 37); on nije diktator — skanjuje se vlasti, ali prihvaća volju naroda i svojih savjetnika; nije ratoboran, nego je mirotvorac; on nije neznanica — ta vješt je u »u

11 *Nav. dj.*, str. 92–93.

ne manje od petnaest jezika« (str. 70); nije destruktivan, već pretvara »kaos u red« i promiče »princip sveopćeg bratstva« (str. 74); on nije ateist, već čovjek–bog, »koji je shvatio svoje vlastito božanstvo« (str. 72) — on je »Sin čovječji« (str. 73) i »Spasitelj svijeta« (str. 72), »prvi savršeni produkt onoga novog kozmopolitiskog stvora, što ga je čovječanstvo stvaralo tijekom cijele povijesti« (str. 70) i »najsavršeniji reprezentant božanskog elementa, što stanuje u čovjeku« (str. 92). On znanjem i držanjem oponaša Krista, ali u novom svijetu što ga on gradi više nema grijeha, pa mu stoga ne treba otkupljenje, nego osvještenje — riječ koju moderni čovjek rado rabi i sluša. Mabel, kompleksna i nježna duša, oduševljena u početku njime i tim novim svijetom, prije razočaranja i otpada od nove vjere poticat će svoga Olivera da mu pripravlja putove. A kako i ne bi! Felsenburgh nije, kako primjećuje Maraković, okrutan poput Ivana Groznog ili Tamerlana. Njegov je gnjev protiv kršćana uzvišen, sličan gnjevu jednog drugog romanesknog antijunaka, onoga u *Bjesovima* Dostojevskoga — Nikolaja Vsevolodoviča Stavrogina, gnjev »hladan, miran, i ako se može tako reći — razuman, dakle najodvratniji i najstrašniji što ga je moguće zamisliti«¹². Pa nije onda slučajno što će baš taj i takav Stavrogin upitati monaha Tihona: »A je li moguće vjerovati u bijesa, ne vjerujući u Boga?« »O, i te kako je moguće, vrlo često se događa«¹³, odgovori Tihon. Daleko bi nas odvelo primjerivati motivski, tematski, akterski i na druge načine Bjesove velikoga pisca Bensonovu ili O'Brienovu romanu, ali valja usput istaknuti da je tematska potka istovjetna te da Dostojevski genijalno — vežući književničku nadarenost evandeoskim duhom — izražava karakter antikristovskog svjetonazora: hladnoću, proračunanost, dijalektiku zavodjenja lažima, mračnjaštvo, tajnovitost i libertinski totalitarizam — raskivanje svih paklenih strasti, kako bi rekao naš Mažuranić.¹⁴ Književna će kritika u toj demonskoj »šigaljovštini« uglavnom prepoznati piščev obračun s anarhizmom i socijalizmom, ali će joj promaknuti eshatološka razina te opsežne pripovijesti — razina tako fino razrađena i u *Braći Karamazovima* — kojom Dostojevski slika stanje srca ljudi koji postaju bjesovi, zlodusi, demoni što se oholo klanjaju iluziji vlastite božanskosti.

Dakle u shvaćanju čovjeka novoga doba poput Olivera Branda kršćanstvo je »barbarska, glupa, žalosna i dosadna« religija koja se udaljila od »veseloga tijeka ljudskoga života« (str. 19). Vidjet ćemo da će u O'Brienovu romanu kardinal Vetore predbaciti Sv. Ocu isto — da je naime Crkva ljude zarobila grijehom. Takvi prigovori dolazili su kršćanstvu kroz povijest od svih koji su u njemu vidjeli slabost, dok je čovjeku namijenjena božanska sudbina što će je on ostvariti svojim snagama, sudjelujući u mesijanskoj misiji izabrane nacije, klase ili poretka. Kakav god

12 I. dio, Znanje, Zagreb, 1976, str. 205.

13 II. dio, str. 14.

14 U nas će taj motiv demonske dijalektike zavodjenja literarno uspjelo izrabiti primjerice Donadini i Krleža, a u novije vrijeme Tribuson. No u njih je taj demonizam posljedica hipnotizma nihilističke poze, očekivan pobačaj poremećena uma; dok je Dostojevski postupio obratno, pokazujući da nihilizam raste iz hladnoga racija demonskoga protuboštva, koje je uvijek i protučovještvo, plastično ga oslikavajući u likovima Verhovenskoga, Karmazinova, Stavrogina i dakako Šigaljova.

bio ideološki sadržaj takvih obmana, one su uvijek religioznoga karaktera jer pretpostavljaju vjeru, predanost, mesiju, obrede i — edenski entuzijazam. U *Bjesovima* će nesretni Kirilov, koji će na sebe preuzeti krivnju za ubojstvo bogoborca Šatova, vrlo slikovito izraziti srž takve antikristovske izopačenosti i istinski prijezir Boga i čovjeka. Nakon što je spoznao da je »dobar«, Kirilov otkriva tajnu antikristovske urote: »*Tko pouči ljude da su dobri, taj će privesti svijet kraju. (...) On će doći i ime mu je čovjekbog.*«¹⁵ No kao što se nesretni Kirilov, dosljedno spoznajući potpune slobode svoga čovjekoboštva, napokon i ubio, dotle će oni koji su ga na to nagovorili nastaviti razarati i državu i društvo i moral i sva načela — doslovce sve — zidajući svoj Babilon, društvo u kojemu će »*desetina čovječanstva dobiti potpunu osobnu slobodu i bezgraničnu vlast nad ostalih deset desetina*«, koji će im tu vlast »demokratski« predati i pritom »*posve izgubiti svoju osobnost i pretvoriti se u neku vrsta krda*«. ¹⁶ Ta šigaljovština imala je kroz povijest različita imena. No ime je nevažno, rekao bi Eco — važna je osobina. Tako će, istovjetno zaključuju Benson i Dostojevski, konačni svjetski poredak imati antikristovski karakter te kao i sva »konačna rješenja« završiti u Bezdanu.

U današnjem zapadnjačkom svijetu koji je stao na »čvrstu pećinu« razuma, mira i vjere u neograničen napredak i rast blagostanja — što se, upozorava Papa, može preokrenuti u najgori totalitarizam (usp. CA 46, 47) — kršćanstvo je zabačeno i prezreno. Većini se ljudi čini da je sve u redu — zlo se doživljava kao evolucijska etapa, hir prirode što će biti pobijeđen kad je do kraja spoznamo, kao prigoda za učenje i korekciju svijeta oko nas — dok mnogi kršćani misle da Crkva, odnosno kršćanstvo nema djelotvoran odgovor na političke, etičke i kulturne izazove; modernom čovjeku kojemu se čini da je tu i sada »prešao prag nade« i sada obiluje ostvarivanjem dostignuća svoga civilizacijskog genija ono kao da više nema što reći.¹⁷ Čovjek postaje samodostatan i posve je irelevantno ima li Boga ili ga nema. Takav čovjek, koji pobačajem uklanja suvišnu brigu, a eutanazijom patnju koja ga može približiti Bogu, više ne vjeruje u smisao ikakve žrtve. Logično je da je, kako veli Bensonov Oliver Brand, kršćanstvo žalosno i dosadno — svijetu se čini da ono više uopće nema veze sa zemaljskim životom.¹⁸ Post, misa i krunica,

15 I. dio, str. 236.

16 I. dio, str. 394.

17 Romano Guradini u svojim esejima *Konac novoga vijeka* (Split, Verbum, 2002) ovako dijagnostički aktualnu holističku iluziju: »*Energije dokućene prirode stopit će se s onima njegova vlastitog bića i život će se ozbiljiti u svojoj veličini. Različita područja spoznavanja, djelovanja i stvaranja izgrađivat će se svako po svojim vlastitim zakonima; jedno područje spajat će se s drugim i nastat će cjelina, neshvatljiva u svojoj punini i jedinstvu 'kultura' u kojoj će čovjek pronaći ispunjenje svoje cjeline*«, čiji je krajnji izraz »*novovjeka vjera u napredak*«, u kojoj sve »*unutarnjom nužnošću upućuje na nastajanje onoga boljeg*« (str. 75).

18 »*Novi zahtjev da se različita područja života i stvaralaštva... razvijaju isključivo po njima imanentnim pravilima, očituje se kao sve samorazumljiviji. Tako se stvara jedan nekršćanski, počesto i protukršćanski oblik života. On se probija tako konzekventno da poprima oblik normalnoga, dočim zahtjev da se život određuje prema Objavi dobija karakter crkvenog uplitanja. Ovo stanje uvelike prihvaća i sam vjernik misleći da su religiozni pojmovi stvar za sebe, a isto tako i svjetovni, te da se svaka domena mora razvijati iz vlastitog bića pri čemu bi pojedincu bilo prepušteno da odluči u kojoj će mjeri u njima živ-*

lijekovi što ih za boli svijeta i Crkve predlaže o. Franklin, prezreni su od mnogih kršćana. Kršćani danas s nepovjerenjem vjeruju i slušaju crkvene autoritete. I O'Brien i osobito Benson predočuju kako se duh skrivenoga skepticizma razvija do otvorene apostazije u nekad kršćanskim dušama.¹⁹ U takvome svijetu koji se naizgled obnavlja bez Krista, jedan od svećenika u Bensonovu romanu o. Francis prihvaća novu, sekularističku religiju koja zapravo jest ateizam: »Ja više ne vjerujem ni u što«, reći će u razgovoru s Percyem, otpasti i prihvatiti ono što mu je nadohvat ruke — *»trijumfirajući vrtlog novoga humaniteta«*, postavši meštar njegovih rituala. Njemu se čini da nikada više neće biti sretan, *»no tome se više ne da pomoći«*.²⁰ I Juda je nakon izdaje bio žalostan, ali radije se objesio nego zatražio Kristovo oporštenje.

Bensonov je roman bez sumnje proročki, čak u pojedinostima.²¹ Ono što je najviše pogođeno jest postupnost, ali i sve veća akceleracija duhovnih promjena.

jeti. R. Guardini, *nav. dj.*, str. 93–94. Kršćani žive dakle u tom mentalitetu. Otпад od Crkve danas je tih, ali stalan. Prvi puta u Crkvi mirno »koegzistiraju« katolici i heretici, anonimni kršćani i anonimni ateisti. Kad je svojedobno prije desetak godina Miro Glavurtić napisao da u Hrvatskoj ima 4 posto katolika, doimalo se to krajnje neuvjerljivim i onima koji ne drže do statistika. Novinar Augustin Palokaj napisao je jednom zgodom (*Jutamji list*, 10. 9. 2001.) da je Europa ušla u postkršćansko doba i opisao kako su mu se čudom čudili kad je ušao u jednu belgijsku katoličku crkvu — bio je naime, osim svećenika na oltaru, jedini mladi od pedeset godina! Nizozemski su biskupi pak vijevali lani o tome što će s viškom crkvi, hoće li ih iznajmiti kao skladišta ili im ipak dati »kulturniju« namjenu. Ono što je Enver Hodža silom činio u Albaniji ili Staljin u Rusiji, danas već kršćani ponegdje provode sami — pretvaraju crkve u skladišta. Objavljeno je također da je engleski primas Cormac Murphy O'Connor u jednoj propovijedi 2001. upozorio rimokatoličke svećenike u Velikoj Britaniji da je kršćanstvo tamo praktično nestalo: Isus Krist zamijenjen je novovjekovnim i okultnim vjerovanjima i hedonizmom. Spomenuti primjeri nisu bizarnosti, već stvarnost koju ovdje djelomice razložena fikijska proza estetski sugestivno interperatira u njezinim globalnim razmjerima.

19 Čitatelj se ovdje može prisjetiti novele Leszeka Kolakowskog »Stenogram s demonove metafizičke konferencije za štampu održane u Varšavi dana 20. prosinca 1963«, u kojoj davao luciferski lucidno sažima taj proces. *»Promatram vaš žalosni skepticizam«*, reći će pomalo posprdno davao Kolakowskoga na metafizičkoj tiskovnoj konferenciji. *»Ali nevjera počinje od mene. Najlakše je odbaciti vruga. Zatim dolaze anđeli, pa Sveto Trojstvo, pa Bog.« Ključ nebeski & Razgovor s đavlom*, GZH, Zagreb, 1983, 133. Đavao je koncizan i — točan. Dosljedno, u tom žalosnom sustavu gubitka vjere nema mjesta ni za vjeru u Krista kao Gospodara Povijesti, pa Objava koja se dotiče i Antikrista može biti percipirana samo kao fikcija jednog osamljenika na Patmosu.

20 *Nav. dj.*, str. 28–30.

21 Sasvim je točno početkom prošloga stoljeća predvidio opće »pravo« na eutanaziju i njezino ozakonjenje; proizvodnju *»umjetnog mesa«* — genetski modificirane hrane; *»električne plakate«* — videozidove; zračnike što bacaju eksplozive — bombardere; veću ulogu žene u Crkvi, manje crkvenog protokola i novo Kanonsko pravo; medijske napade na Crkvu s optužbom da su joj djela suprotna vjeri u vrhunaravnost; provalu entuzijazma prema »humanizmu«, kada se *»čovjek najednom počeo zaljubljujivati u čovjeka«*, i bijeg kršćana iz svijeta; dugovječnost ljudi zahvaljujući genskim manipulacijama odnosno terapeutskom kloniranju — čovjek će vladati svakom stanicom svoga *»mističnog tijela«*; *»centralizaciju svijeta«* — globalizaciju — kao i *»uniju Europe«* i jedinstvenu europsku valutu, osiguranje mira *»samo ratnim uvjetima«*; motornu ulogu slobodnog zidarstva u prevrednovanju svih vrijednosti i napokon mahnitiranje kršćanskih vrlina, pa će vjera u Boga biti *»najveći od svih zločina:... velika izdaja«*. Bit će to *»katolicizam bez kršćanstva«*. Tek u nekim pojedinostima Benson je pogriješio, primjerice u najavi da će Papa uvesti smrtnu kaznu te da će Crkva ostati tehničko-tehnološki izolirana od svijeta, ili da će esperanto postati univerzalni jezik.

Na njih više ne vrijedi dati nikakav racionalno–intelektualni, već samo duhovno–moralni odgovor; onaj kojeg kršćanima pred njihovim istražiteljima toga časa nadahne Krist, kako učenike on sam upozorava u eshatološkoj besjedi (usp. Lk 21, 14–15).

Kušnja Crkve

Tendencija O'Brienova romana istovjetna je Bensonovoj: upozoriti kršćane na duhovni scenarij posljednjih vremena i pripremiti ih za velike potrese koji se imaju dogoditi u Crkvi i svijetu. Tendencija, odnosno ideja, kao i kod Bensaona ovdje se mora naglasiti, koliko je god suvremeni književnoanalitički postupci stavljali u drugi ili neki dalji plan. Ovdje se međutim bez poznavanja novozavjetne eshatološke besjede, osobito Ivanova *Otkrivenja*, ne mogu razumjeti sadržaj i stanovita katehetska tendencija zbog jednostavnog razloga što je spomenuta besjeda, odnosno Knjiga Otkrivenja, ključ sadržaja i tendencije obaju romana. Bez toga se O'Brienov i Bensonov roman mogu percipirati samo kao fantastična proza, što je dakako sasvim pogrešno.

Uz tu sadržajnu i tendencijsku istovjetnost koja uvjetuje paralele na motivskoj (rasplet u Palestini, sukob svijeta s Crkvom, otpadi od Crkve i dr.) i protagonskičkoj razini (Percy — Ilija; Papa Angelicus — Sv. Otac /Ivan Pavao II. /; Mabel — Anna Benedetti; Predsjednik SED /svjetske vlade/ i Predsjednik EU; o. Francis — kardinal Vettore), O'Brineov je roman, kao što je naznačeno u uvodu, suvremen. Mnoga Bensonova predviđanja danas su stvarnost, pa O'Brien nema potrebe imaginirati budućnost, već samo ima zadaću čitati povijest u svjetlu njezine apokaliptičke situacije. Pritom je O'Brienova kompozicija nesumnjivo romaneskno umješnije razvedena od Bensonove, upravo trilerski napeta, s manje patetike, ali ne bez tragičnih i uzvišenih situacija i partija.

O'Brineov protagonist otac Ilija Schäfer čovjek je osebuje sudbine. Židov koji je preživio holokaust, bivši pripadnik izraelske tajne službe, dolazi nakon pogibije trudne supruge u samostan gdje nalazi mir. Amaterski se bavi arheologijom i povremeno piše stručne članke. Jednoga dana, dok je radio u vrtu, zove ga prior i upoznaje sa željom Sv. Oca da dođe u Rim. Tu započinje njegova apokaliptička misija: da se upozna s europskim Predsjednikom i da pokuša utjecati na nj i odvratiti ga od uloge Antikristova slugu. Njihov sraz kulminirat će pred kraj romana egzorcističkim prizorom. Tijekom svoje misije Ilija će vidjeti djelovanje Milosti, ali i proživjeti i preživjeti niz zamki Zla koje plete svoju mrežu u Crkvi i oko Crkve, doživjet će pogibiju najboljeg prijatelja, osebujnog Billya i Anne Bendetti, žene koja je dotaknula samo središte struktura Zla da bi pokušala naći krivca za muževu smrt, ali koja na kraju, dok pomaže Iliji otkriti samu srž antikristovske urote, bude među prvim žrtvama u niski posljednjih kršćanskih mučenika.

Roman obiluje iznimno napetim scenama pada i obraćenja pojedinih likova (kardinal Vettore, stari grof Smokrev) i dijalozima koji čitatelja ne samo da drže u najvećoj napetosti nego ga uvode u najdublje slojeve otajstva Zla i tajni kršćan-

ske vjere. O'Brien se pritom ne očituje samo kao vješt fabulator, vodeći preko glavnog lika i motivske rukavce u korito osnovne teme, već i kao pronicljivi psiholog i još pronicljiviji metafizičar. On vrlo jasno, uostalom kao i Benson, zna da će posljednja navala uoči očitovanja Antikrista i prije drugoga Kristova dolaska uzdrmati samu Stijenu Crkve, da će Pastir biti udaren, a stado raspršeno. U zacijelo najpotresnijoj sceni — dijalogu između kardinala Vettorea i Sv. Oca — to će se i do slove dogoditi. Pastir će biti udaren! Prije toga razvit će se izniman dijalog između njih dvojice. »Mir — istinski mir — sad leži nadohvat ruke čitavom čovječanstvu« — ističe Vettore hvaleći Predsjednikovo mirotvorstvo. »Približava se Kristov mir. Nemojte mu okrenuti leđa i trčati za lažnim mirom« — upozorava ga Papa. »Približava se Kristov mir? Kada, pitam vas? Kada će on doći? Dani se vuku bez kraja, stoljeća također, i nijedna vizija se ne ostvaruje« — nestrpljiv je Vettore. »Opstanak zemlje ovisi o njegovoj pobjedi. Vi biste htjeli i dalje vladati svijetom s vašim pesimizmom, s vašim ritualima, s vašim pravnim propisima, s vašim odbijanjem da se poklonite pred dinamikom napretka.« »Oh, sine moj, zasljepljeni ste prekrasnim idealom. Naivno shvaćate ljudsku narav. Čovjek se ne može osloboditi svoje grešne naravi. Mislite li da Predsjednik može?« — uzvratila Papa. »On će to učiniti.« (...) »I što će tražiti od nas?« — Papa će. »Samo ono što bi razumni ljudi i onako trebali pružiti jedan drugome: tražit će da slušamo i tuđe mišljenje, da se prilagodimo, da pregovaramo, da nastojimo doći do kompromisa — to nije sramotna riječ, znate.« »Tisuću puta više volio bih da vodim proganjanu Crkvu nego Crkvu koja čini kompromise« — uzvratila Papa. »Ako se ne uklonite, ispunit će vam se želja. (...) Mislite li da želim da svijetom poteče krv kršćana? Mi moramo preživjeti. Potrebno nam je vrijeme da se pregrupiramo, da svijetu kažemo što želimo. (...) Čovjek mora izgraditi Božji Grad. (...) Sudbina nam je u Predsjedniku podarila nadasve razumno ljudsko biće, onoga koji će umjesto nas izgraditi Božji Grad, ako ga sami ne izgradimo. On će nam omogućiti da slavimo u duhu i istini, oslobođeni naših prastarih mitologija.« (...) »Nije li bit religije u ljubavi prema živućem Isusu kao Spasitelju, kao Bogu, u ljubavi prema svome bližnjemu kao prema samome sebi?« — upitao će ga Papa. Ali Vettore je nepovratno apostazirao: »Ja vjerujem u religiju koja pronalazi spasenje u svijetu, a ne iznad njega, u nekom dalekom dvorcu na nabesima.« »On je u svijetu i iznad svijeta« — odgovara Papa.²² Razgovor kojemu je o. Ilija tajno nazočan, dramatično se nastavlja do kulminacije kad Vettore diže ruku na Pastira Crkve koji prima dvije pljuske ne uzvativši. Vettore, premda sporedan lik u razvoju glavne fabularne linije izvanredno je dojmljiv jer vjerno u sebi usredotočuje nagodbenjačku i sekularnu narav nekih utjecajnih novih teologija koje traže dogovor Crkve sa svijetom, prilagodbu njegovom duhu, tražeći novoga Petra koji u slabosti želi Krista poštedjeti mučeništva, čime čovjeka ostavlja u beznadu grijeha i vječne smrti, koji mu zapravo kaže: »Čuj, to nema smisla, ne bi li se mogao s farizejima i rimskom vlašću nekako dogovoriti?«²³

22 Nav. dj., str. 504–506.

23 To je upravo onakva Crkva što je Kolakowski ironično crta riječima davla na fiktivnoj press-konferenciji: »Sve zasljepljenija Crkva, koja se utrkuje sa svojim vremenom, želi biti moderna, napredna,

Predsjednik (II)

Iz prethodnih se odlomaka vidi da se O'Brien ne upušta u fikcijsko psihologiziranje, već je riječ o piscu koji poznaje duhovne prilike u svijetu i pozadinska crkvena kretanja. Stoga Vettoreov lik nije neuvjerljiv već realističan, budući da je sama Crkva uzduž i poprijeko svednevice nužno izvrnuta takvim duhovnim borbama i sumnjama. Njegov antipod je sam o. Ilija koji se — premda sjajnih sposobnosti, golema znanja i životnog iskustva — u kušnjama pouzdaje u Milost, pazeći da sačuva onu ustrajnost vjere do konca koja spašava (usp. Mt 24, 13).

Lik kojega O'Brien također vrlo realistično i uvjerljivo crta jest Predsjednik. To je čovjek koji smiješkom, brižnošću, učenošću sa svojih sedam fakulteta i biranim frazama pridobiva ljude, privlači ih magnetskom snagom svoga neodoljivog šarma i mirotvoračke poze; to je uspješan čovjek koji postiže rezultate razoružavajući njima skeptike. Za razliku od Bensonova Predsjednika, ovaj je vrlo društven, blagolagoljiv, ležeran, neodoljiv ženama, ali u svemu nipošto razmetljiv ili prost. On se ne predstavlja kao gospodar, već kao sluga, čovjek mira i bratstva među narodima. Stoga ga svi rado slušaju i primaju, sve zadivljuju. Pokazuje duhovnu snagu, nikakav priprosti antagonizam prema duhovnosti, ni katoličanstvu. On je »uvjeren spiritualist«, kako ga definira Solovjov.²⁴ »U najmanju ruku« — karakterizira ga o. Ilija — »ni po čemu u njegovu karakteru i temperamentu nisi mogao vidjeti zlo u njemu. Doimlje se prilično stabilno, dobrodušno, ali vrlo autoritativno. (...) Primijetio sam u njemu neku vrst duševne veličine. Pada mi na pamet izraz čovjek zadatka. Pa ipak nije bio nimalo umišljen ni pompozan. Nasuprot tome, učinio mi se plemenitim, pa čak i produhovljenim.« »Kladim se da je čak bio... ponizan« — domće Ilijin prijatelj Billy ovoj freski. »Da. To je prava riječ. Osobita vrsta poniznosti. Bio sam impresioniran. (...) Zbroji sve to skupa i to je zaista zadivljujuće. A sad mi reci, kako momak poput njega uspijeva ne biti uobražen?«²⁵ Načas je dakle i o. Ilija

higijenska, funkcionalna, vješta, izvježbana, čila, motorizirana, radiofonizirana, znanstvena, čista energična. (...) Sport, televizija, filmski ekran, banke, štampa, izbori, urbanizacija, industrija — i vi hoćete ovladati tim svijetom? Što kažem — ovladati! — vi mu se želite svidjeti?« Nav. dj., str. 135.

24 *Kratka povijest o Antikristu* (priredio Josip Mužić). Ljubljana, 1988, str. 12. Taj tekst preveden na hrvatski jezik dio je veće cjeline *Tri razgovora o ratu, progresu i kraju svjetske povijesti, uključujući kratko povijest o Antikristu i priloge*. Ti tekstovi objavljeni su na srpskom jeziku (ćir.), Gradac, 1989, s nadahnutim predgovorom Czesława Miłosza »Naučna fantastika i dolazak Antihristov«. Solovjov u »povijesti o Antikristu« potanko razrađuje duševno–duhovno–intelektualni habitus Antikristov. Polazeći od njegove glavne značajke — sebeljublja, među ostalim piše: »Svojevrsna genijalnost, ljepota i plemenitost, izvrsnost suzdržavanja, nekoristoljubivost i aktivna dobrotvornost dovoljno su, reklo bi se, opravdavali golemo sebeljublje velikog spiritualista, askete i antropofila. (...) Jednom riječju, on je u sebi prisvajao sve što je u stvari bio Krist. Ali, ta spoznaja svoga višeg dostojanstva razvila se u njemu ne u vidu moralne obveze prema Bogu i svijetu nego kao njegova nadmoć nad drugima, a prije svega nad Kristom. U njemu na početku nije bilo mržnje prema Isusu. On je priznavao njegovo mesijansko dostojanstvo i značenje, ali je on u njemu u stvari vidio samo svoga najvećeg prethodnika...« (isto). Solovjov ovdje zapravo perpetuira Velikoga Inkvizitora Dostojevskoga koji dolazi da bi svladao jaz između dobra i zla i poboljšao Kristovo djelo (usp. nav. dj., 51).

25 Nav. dj., str. 152–154.

zadivljen. Ovaj je Predsjednik ipak u bitnome posve sličan Bensonovu: on je naime ipak prije svega hladni racionalist ma s koliko strasti govorio o novom svjetskom poretku; on je dovoljno lukav da zna prikriti svoj trijumfalizam i oholo uživanje u pozi poniznosti kojom pridobiva ljude za viziju dobra, koje se, evo, tu i sada, silom čovjekovom već ostvaruje. Privlačnost obojice Predsjednika počiva na toj psihološko–metafizičkoj matrici. Oni su ljudi zadatka konačnog ostvarenja dobra. Pritom su zadaće gospodarskog napretka, socijalnog zadovoljstva i demokratskog poretka u svijetu već svladane. Političko jedinstvo svijeta etapa je razvoja historijskog duha koja se uspješno ostvaruje, čemu su Sjedinjene Europske Države, odnosno Europska unija *conditio sine qua non*.²⁶ Sada ostaje duhovno ujediniti svijet u jednoj religiji. Novi poredak ima donijeti duhovno jedinstvo svijeta. Sam će Predsjednik »smiren i skroman«, na međunarodnoj konferenciji u Warszawi to ovako nadahnuto izraziti: »*Novo doba koje se brzo približava jest transkulturalni događaj epskih razmjera. To je vrhunac koji se događa jednom u tisuću godina, psihička konvergencija koju osjeća svaki čovjek na Zemlji koji živi u ovom vremenu. To je trenutak istinskog blagoslova čovječanstva. (...) Svemir živi. A mi, koje je on stvorio, njegov smo dio. Vrijeme je da izbušimo naše zdence duboko pod zemljom i da u dubinama njegova bića otkrijemo ono što naposljetku otkrije svaki mudar čovjek; ondje ćemo vidjeti da je na izvoru svega jedna podzemna rijeka. Postoje afrički zdenci i europski zdenci, aboridžinski zdenci i sufijski zdenci, židovski i kršćanski, muslimanski i budiistički, hinduistički i džajinski zdenci. Postoje i konfucijanski zdenci, crveni, crni, bijeli i žuti zdenci. Postoje animistički i wiccanski, kao i spiriistički zdenci. (...) Kad ćemo se prvi put zbiljski vidjeti i zbiljski upoznati sami sebe. Kada? Kad ćemo izaći na danje svjetlo? Kažem vam da ćemo na danje svjetlo izići onoga dana kad položimo naše oružje, kad ostavimo po strani naše osude i naše podjele i kad pogledamo jedni drugima u oči. Jer u našim vlastitim očima napokon ćemo vidjeti zračenje božanstva. Doxa! Slava! U taj dan počet ćemo slaviti u duhu i istini! (...) Mi koji smo pozvani najaviti novi svjetski poredak moramo prepustiti mrtvima da pokopaju mrtve. (...) Upravo zato su nade čitavoga svijeta sada uprte u nas... (...) U danima koji su pred nama ljudi s čitavog planeta moći će čuti govornike... koji politiku shvaćaju kao umjetnost rađanja istinske ljudske, istinski svjetske zajednice. Na čitavom ovom kolosalnom banketu kulture čut ćete krik čovjeka i krik božanstva... Unitas! Unitas! Unitas! Vрати se kući, ljudski rode! Vрати se kući iz izbjeglištva i živi unutar granice svojega tijela i svoje duše. Pronađi u ovome svijetu konačni smisao naše zajedničke sudbine!*«²⁷

Predsjednikov humanitarizam, vidi se, sastavljen je pabirčenjem djelića istine koja je svagdje pomalo rasuta, ali on zna taj religijski miš–maš elokventno i emo-

26 Kao Benson i O'Brien, isto prije njih previda Solovjov iznenadujućom točnošću. Premda griješi predviđajući najezdu Mongola na Rusiju sredinom 20. stoljeća, on vidi oslobođenje od toga zla kao »plod organizacije međunarodnog sjedinjenja sveukupnog evropskog stanovništva. Kao prirodna posljedica ove očite činjenice nestanak je tradicionalnih sistema, nacionalnosti gube svoja značenja i nestaju i posljednji ostaci starih monarhija. Evropa u 21. stoljeću jedan je, više ili manje, savez demokratskih država — Evropske Sjedinjene Države«. Usp. nav. dj., str. 11.

27 Isto, str. 324–328.

cionalno zanosno sinkertizirati u viziju novoga jedinstvenog i pomirenog svijeta. A to izaziva prolom oduševljenja! Ilija će ostati sjediti pomalo smeten. Kako i ne bi: u Predsjednikovu liku O'Brien je bravurozno oslikao najuvjerljivijega među lažnim Kristima, velikog manipulatora koji će »mnoge zavesti« (Mt 24, 11). Krist je govorio o velikoj tjeskobi ljudi toga vremena (24, 20) jer se toj sili zavodjenja nitko neće moći oduprijeti. »I kad se ne bi skratili dani oni, nitko se ne bi spasio« (24, 22) — svi bi podlegli. Za razliku od Bensonova Percyja, koji se uopće ne koleba u svom stavu prema Predsjedniku, Ilija će nakon prvoga susreta s Predsjednikom iznijeti Papi kako je i on bio »izmanipuliran na tako fin način da su čak i same riječi koje su možda mogle promijeniti smjer oluje odbijale da mi siđu s usana. U takvu ozračju, u tom srdačnom i umjerenom ozračju, riječi upozorenja doimale su se posve neprikladno. U jednom trenutku, unatoč godinama istraživanja, unatoč bogatstvu katoličkog intelektualnog života, osjetio sam da sam postao... branitelj iracionalnoga.« »Vjerojatno vam se učinilo da ste izaslanik nekog mita?« — primjećuje Papa. »Da, nešto slično tome. Branitelj patetične legende.« »To je trebalo i očekivati. U prirodi je njegove kozmologije percipirati sve religije kao jednake, pri čemu je svaka od njih kulturno uvjetovan kompleks simbola i svaka na svoj ograničen način put prema božanskom načelu.« »Da, toliko je dao naslutiti. On u jednoj od svojih knjiga kaže da su sve religije tek krivo shvaćene mitologije. On vam zato i može slati darove, kao da ne postoji proturječje između njegovih i naših uvjerenja«²⁸ — zaključuje Ilija. Iz ovoga odlomka može se nazrijeti da O'Brien svoje likove, dijaloge i situacije stilizira prirodnijim, neposrednijim od Bensonovih na momente ukočenih aktera, pa su i dojmovi na čitatelja neposredniji i dublji, iako Bensonov stil i izričaj, mjestimice klasično-dramatski uzvišen, nikoga neće ostaviti ravnodušnim. Uostalom, romani su pisani u gotovo stoljetnom razmaku, što pomaže razumjeti formalno–stilističke razlike. Obje se međutim fiksijske karakterizacije Predsjednika nadaju kao realistični psihogrami, kojih je nastup doziran, manipulativan, tehnički do krajnosti istančan i praktičan, podvrgnut misiji zavodničkoga pridobivanja sljedbenika i poklonika. A tu je prostor varijacijama i prožimanju različitih metoda sasvim otvoren.

Krist — ključan romaneskni i povijesni protagonist

Nesumnjivo je da Benson i O'Brien vrlo dobro prepoznavaju znakove vremena i duhovne prilike u povijesti koju žive te da na uporištu svetopisamske eshatološke besjede istovjetnom fikcijom anticipiraju apokaliptičku stvarnost. O'Brien u predgovoru ističe da je roman pisao na temelju Ivanova *Otkrivenja*. Dakako, čitatelj će

28 *Isto*, str. 161. Solovjov u *Kratkoj povijesti* također spominje Antikristovu knjigu kojom će »privući k sebi čak i dosadašnje kritičare i protivnike. (...) Ovdje će se sliti plemenito vrednovanje davnih predaja i simbola sa širokim i smjelim radikalizmom društveno–političkih zahtjeva i direktiva, neograničena sloboda misli s dubokim razumijevanjem za mistiku, bezuvjetni individualizam s toplim predanjem za opće dobro, najuzvišeniji idealizam rukovodećih načela s bistrom jasnoćom i vitalnošću praktičnih rješenja« (str. 15–16).

se »ovdje susresti s apokalipsom u starom književnom smislu, no takvom kakva je napisana u svjetlu kršćanske objave. To je spekulacija, književno djelo. Ona ne pokušava toliko predskazati određene pojedinosti konačne apokalipse, koliko pita kako bi ljudska osobnost reagirala pod uvjetima nepodnošljive napetosti, u jednoj moralnoj klimi koja neprekidno postaje sve jezovitija, u duhovnom stanju u kojemu se horizonti neprestano pomiču. (...) Ja sam prikazao samo jedan od mogućih scenarija«²⁹ povijesnoga razvoja, u kojemu je kulminacija vlast Zvijeri koja ima »dva roga poput Jaganjca, a govori kao Zmaj« (Otk 13, 11). No središnja tema nije vlast Antikrista, već ono što je fabularno rubno, ali ipak jasno naznačeno: drugi dolazak Kristov. Oni ne prepričavaju sve pojedinosti novozavjetne eshatološke besjede, ali vraćaju pozornost na njezine ključne točke, ujedno romaneskne motive: razdjel duhova, duhovni potres u svijetu i Crkvi, uspostava teokratskog antikristovskog apsolutizma — da bi se pričom istkala središnja tema Kristova dolaska i pobjede. Protagonisti na povijesnoj sceni zadani su tim eshatološkim odrednicama. Antikrist je, htio–ne htio, obilježen i određen Kristom, kao i svaki antikrist prije njega koji, primjerice poput Proudihona, želi dovršiti Luciferovo djelo. Pravi junaci ovdje su Crkva i svijet, sa svojim duhovnim vojskama. U tom smislu Antikrist je čuvar slova i akter duha kršćanske eshatologije.³⁰ Stoga ni romaneskno pitanje kršćanskoga pisca nije može li se izmijeniti duh i slovo novozavjetne eshatološke besjede, jer nije u pitanju izvjesnost njezine poruke; napetost nije ni u pitanju kada će se to dogoditi jer je svako vrijeme eshatološko i potencijalno paruzijsko, već napetost nastaje iz pitanja: kako će se to dogoditi? Plan Povijesti Spasenja nadređen je planu historije — kretanju čovječanstva u vremenu. Benson i O'Brien, bez obzira daleko na karakterne varijacije glavnih protagonista i antagonista, veće ili manje isticanje pojedinih motiva, umjetnički tkaju istu priču Povijesti Spasenja, čiji je glavni pripovjedač nevidljiv, ali pouzdan te, kao i središnja tema, jasno naznačen sam središnji akter — Krist.

Benson je svoje djelo skromno nazvao »roman avantura«, pravdajući se da nije našao pogodnijega načina iskazati načela koja »sa strašću« drži istinitima. U tome smislu O'Brienov je »roman ideja« jedinstveni »roman avantura«, dok se oba nadaju kao uvjerljiv ključ suvremenog čitanja Ivanova apokaliptičkog svjedočanstva. Mnogome čitatelju današnjega naraštaja bit će to »tvrđ govori«, a i mnogim kršćanima zvučat će više fantastički nego eshatološki, tako nerazmjerni optimizmu koji nudi zamašnjak napretka. Međutim, baš taj tvrd, što će reći eshatološki dosljedan govor Bensaona i O'Briena može biti jedinstven poetski *vade mecum* da se i ovaj naraštaj kršćana senzibilizira za ona kršćanska načela Povijesti što ih valja »sa strašću« držati istinitima.

29 Nav. dj., str. 10.

30 Za nj naime vrijedi De Rougemontovo zapaženje o obrani koju će »Vladar ovoga Svijeta«, Antikristov vođa i inspirator, ponuditi kada bude izveden pred sud. Naime, isticat će »kako ništa drugo nije radio osim što je ispunjavao naredbe Odozgo: bio je tek puki izvršitelj, funkcionar, administrator 'strogih nužnosti' (to su jedine koje on prihvaća), agens Smisla povijesti i njegovih moralizirajućih katastrofa. To je ona ista uloga koju je igrao još u aferi s Jobom.« Udio davla, Feral Tribune, Split, 1995., str. 202.

THE APOCALYPSE IN THE NOVEL

The »novel of adventure« by Robert H. Benson and the »novel of ideas« by Michael D. O'Brien as poetic keys to John's Apocalypse

Vladimir LONČAREVIĆ

Summary

Imaginative literature which deals with the end of History may be classed as either secular–utopic or Christian–eshatological. Here the author discusses two striking examples of Christian–eshatological imaginative literature: the novels »Lord of the World« by Robert H. Benson and »Father Elijah: An Apocalypse« by Michael D. O'Brien. The article demonstrates that both in language and spirit, both in theme–motif and plot, the two novels implement New Testament eschatological discourse, particularly that of John's »Book of Revelation«, such that there is congruity evident in regard to theme–content as well as purpose. By virtue of the fact that the novelists have adhered to the spirit and letter of New Testament eshatology, their novels may be read as its poetic keys, especially as regards the Book of Revelation, at no loss to their artistic refinement and appeal. The author of this article concludes that the central character of both novels is the invisible but trusted narrator of History itself — Christ. In this respect the author feels that the aforementioned novels are an excellent poetic tool for the sensitizing of this generation of Christians to the ultimate Christian truths.